

Modell Ö 3

Tredäckat örlogsfartyg av engelsk typ från 1600-talets mitt

Dimensioner: se nedan

trö. Sheldon

Skala: sannolikt 1:48

Denna modell torde vara identisk med "gammalt 70-kanonskepp", omnämnt i inventariet för Modellkammaren i Karlskrona 22/9 1800 och upptaget i inventariet där ännu 1862. Enligt Jacob Hägg påträffades den i slutet av 1800-talet på vinden till Modellkammaren insvept i en gammal svensk flagga. Modellen var då skadad och hade fallit i tre delar. Hägg utförde efterhand restaureringsarbeten på modellen. Omfattningen av dessa framgår av den ljusare färg som det nya träet har (J Hägg till K Marinförv 13/1 1908, bilaga rörande Ö 3, uppgiftsboken, SSHMs arkiv samt Erik Häggs redogörelse 1938 i acc 1978/65). Helt bortglömd tycks modellen dock inte ha varit - den ingår av allt att döma som "gammalt 70-kanonersskepp" i Klerckers skrift från 1894.

En linjeritning av modellen utfördes 1930 av Harald Åkermark (skiss ÖR 310:1-2, renritning ÖR 759:1-2, SSHMs arkiv). Mått finns ej angivna på ritningen. Eftersom denna av allt att döma är gjord i skala 1:1 har jag gjort en ungefärlig mätning på ritningen (bör göras om vid en eventuell noggrann utredning). Enligt engelskt sätt att mäta fartyg (vid 1600-talets mitt) har modellen en köllängd på 883 mm, längd på nedre batteridäck (gundeck) på 1 002 mm, bredd på spant (borde vara på bordläggning enligt det vanligaste engelska mätsättet) 251 mm samt djup i rummet (räknat från ritningens däckslinje till spunningens underkant vid största bredden, vilken finns vid ritningens sektionslinje 11) 120 mm. Det sista måttet får tas för vad det är - sätten att mäta djup i rummet var många och det engelska mätsystemet måste studeras noga om vi vill veta mer om modellens samband med verkliga engelska fartyg. Det vanliga svenska måttet längd över stäv förefaller vara 1 021 mm men jag har vissa svårigheter att på ritningen avgöra var akterstäv slutar. (Engelska måttssystem se W Salisbury, "Early Tonnage Measurement in England", *Mariner's Mirror* 1966, s 41-51).

Modellen har på nedre batteridäck 26 bredsidesportar samt 4 portar i akterspegeln. Ingen port är riktad rakt förut vilket stämmer bra med många engelska skepp. På mellersta batteridäcket finns 24 bredsidesportar samt 2 små runda portar föröver och möjligen 2 dito akterut. Möjligen är även 2 runda öppningar på låringsgalleriet tänkta som kanonportar. På övre batteridäck finns 26 bredsidesportar jämte 4 små runda portar förut, möjligen också 2 dito i galleriet. Man måste räkna med att åtminstone några av de små portarna har använts för lätta kanoner - vissa svenska bestyckningslistor från 1670- och 1680-talen tyder på att sådana fanns inte enbart på back och skans utan även på

batteridäcken. Modellens skans saknar kanonportar och back saknas helt.

Modellens utformning är omisskännligt engelsk. Den är byggd som en spantmodell utan bordläggning men ändå relativt rikt dekorerad, en typ av modell som är väl känd från England. Modellbyggnadstekniken är i synnerhet lik den som är känd från engelska modeller från perioden 1650-70 (se John Franklin, "Navy Board Ship Models 1650-1750", London 1989). Skeppets utformning är likaså tydligt engelsk, särskilt spantrutans utformning (ritningen ÖR 759) och den speciella formen av överbyggnad på skansen, ett däckshus eller s k coach. Modellens datering är dock ingalunda problemfri. En coach av denna typ var karakteristisk för större engelska krigsfartyg från 1610- och 1620-talen men försvann under 1630-talet (Frank Fox, "Great Ships: The Battlefleet of king Charles II", London 1980, s 39). Vid denna tid hade emellertid engelska krigsfartyg köllängder på omkring tre gånger bredden - de fåtaliga tredäckarna endast 2,6 gånger bredden (uppgifter om engelska fartygsdimensioner i bl a *Fox* och i Brian Lavery, "The Ship of the Line, vol 1: The development of the battlefleet 1650-1850", London 1983). Tredäckaren Ö 3 har en köl som är 3,5 gånger bredden vilket är en extrem tillämpning av de nya principer som bröt igenom under 1640-talets senare del. Tvådäckare byggdes då i "fregattstil" med stor längd och skarpa linjer; köllängden blev ofta 3,5 - 4 gånger bredden. De största skeppen blev också långsmalare: de fyra engelska tredäckare som byggdes på 1650-talet (Naseby, London, Dunbar och Richard) hade köllängder om tre gånger bredden. Modellens dimensioner pekar således på en tillkomsttid från omkring 1645 och framåt. De utesluter också varje möjligt samband mellan Ö 3 och något i verkligheten byggt engelskt örlogsfartyg - modellen har proportioner som är typiska för engelska tvådäckare.

Inte heller kanonportsarrangemanget stämmer med den brittiska flottans praxis. De här nämnda fyra tredäckarna hade 20-24 portar på det övre däck samt 10 portar på skansen, två av dem hade 4 portar på backen. Två av dem hade dessutom inte portar i kontinuerlig följd på övre däck utan ett obestyckat område midskepps (*Fox*, s 195). Med 26 portar i kontinuerlig följd på övre batteridäck men inga alls på skansen och ingen back överhuvudtaget framstår Ö 3 som påtagligt avvikande från engelsk praxis fram till 1650-talet. Det går inte heller att finna några engelska tredäckare efter 1660 som passar på modellen och vissa ålderdomliga drag i denna (bl a coach och galjonens utformning) blir allt mer anakronistiska ju längre framåt man går i tiden. Ö 3 framstår därmed som ett fartyg som visserligen är byggt efter "engelskt" manér men inte som ett fartyg utformat i enlighet med den engelska *flottans* gängse principer. Blandningen av en ålderdomlig coach, extrema skrovformer och egna idéer för bestyckningens placering tyder på en skeppsbyggare med en självständig hållning.

Eftersom modellen tidigt ansågs kunna dateras till 1600-talets mitt är den även en av de äldsta modellerna överhuvudtaget med engelsk anknytning

- faktiskt en av de äldsta örlogsfartygsmodellerna i hela världen. Engelska sjöhistoriker blev intresserade av modellen när den blev känd under tidigt 1900-tal. På en förfrågan från Stockholm svarade Wm Laird Clowes 1930 att han erfarit att den framstående modellkännaren R C Anderson gjort uppmätningar på modellen och ansåg att den kunde föreställa det stora skeppet Naseby, sjösatt 1655. I ett brev 19/4 1932 dementerade emellertid Anderson detta (han hade för övrigt gjort det redan i Mariner's Mirror 1924, s 217f) med hänvisning till jämförelser med porträtt av det engelska skeppet (brevet i bilagorna till föremålsregistret). Han föreslog att Ö 3 skulle kallas "English ship of about 1658 - a design by Sheldon". Detta har man dock inte tagit fasta på inom SSHM utan namnet Naseby och året 1655 har blivit något av en etablerad "sannolikhet" trots att modellens dimensioner och antalet kanoner uppenbarligen inte stämmer med den föregivna "förebilden". En ytterligare omständighet som borde tala mot att Ö 3 har något med Oliver Cromwells England att göra (Naseby var döpt efter platsen för den avgörande segern över Karl II 1645) är att den på aktern för ett monogram C R med kunglig krona. C R borde syfta på någon kung med namnet Charles eller Carl (Carolus Rex).

Ö 3 är sannolikt byggd i skala 1:48. Denna skala ger rimliga dimensioner och den var den ojämförligt vanligaste skalan i engelskt modellbyggeri (*Franklin*). Omräknad i skala 1:48 blir längden över stäv i svenska fot 165 fot (49,0 m) medan bredden på spant blir 40 fot 7 tum (12,0 m). Djup i rummet (om det nu är mätt på rätt sätt, vilket jag betvivlar) är ca 19 fot 4 à 5 tum (5,76 m). Det kan på en gång konstateras att någon svensk tredäckare med just dessa mått inte är känd även om Carolus från 1683 (168:41:20) onekligen ligger rätt nära. Detta kan förklara att Jacob Hägg ursprungligen gissade att det rörde sig om detta fartyg. Det var emellertid byggt av Gunnar Roth som sannolikt inte har arbetat efter så utpräglat engelska idéer som denna modell företräder, i synnerhet inte med den ålderdomliga coachen. 1683 års skepp förde dessutom fler kanoner på sina batteridäck än det finns plats för på Ö 3 (jfr Ö 9). Robert Turners Carolus från 1678 - sannolikt en tvådäckare - kommer med sina sannolika dimensioner (166:40:20) också nära denna modells proportioner. Detta är inte ointressant eftersom skeppet var Turners första egna stora skepp och han dessförinnan varit Francis Sheldons master knight (assistent). Som vi ska se nedan finns det belägg för att han disponerade en Sheldon-modell som kan ha varit Ö 3.

Den på museets äldre registerkort förekommande uppgiften att modellen skulle ha varit förebild för skeppet Riksäppet, byggt Göteborg 1659-63, är helt obestyrkt och framstår som egendomlig när den har skrivits på samma gång som Naseby angivits som förebild för modellen. Riksäppet var av allt att döma en tvådäckare och dimensionerna (L 158: B37: Djup 17) gör att deplacementet bör ha varit runt 30 % mindre än det engelska skeppets, vilket med säkerhet var en tredäckare. Dock är att märka att Riksäppet liksom Kronan av 1668 har en längd över stäv på drygt fyra gånger bredden, vilket är nära modellens proportioner. Båda skeppen var

konstruerade av Francis Sheldon. Även den tredje från England inkallade skeppsbyggmästaren, Thomas Day i Bodekull, byggde åren 1659-67 tre skepp med påfallande långsmalt skrov.

Ö 3 har av traditionen förmodats ha haft en anknytning till den engelske skeppsbyggmästaren Francis Sheldon, vilken kom till Sverige 1659 och blev stamfar för den kända skeppsbyggarsläkten Sheldon. Ett vanligt förmodande är att han medförde modellen från England. Belägg för detta saknas dock. Däremot finns det goda skäl att anta att Francis Sheldon var en skicklig modellbyggare (eller instruktör för modellbyggare). I den danska flottans modellsamling finns flera välgjorda modeller av skepp som han byggde för denna flotta på 1680-talet (bör undersökas närmare - jag har sett dem på foto i litteraturen samt vid ett hastigt besök i Orlogsmuseets magasin innan det nuvarande museet inreddes).

Ö 3 har tidigare kortfattat behandlats av Sam Svensson i Sjöhistorisk Årsbok 1959-1960 (någon PM av Svensson om Ö 3 har inte påträffats). Han konstaterar att dimensionerna inte kan förbindas med något känt engelskt skepp samt att vissa drag hos modellen - förstävets starka böjning i S-bukt, fockehalsknapp på galjonens undersida, galleriernas utformning - tyder på att modellen är äldre än från 1650. Slutsatsen blir att den sannolikt är ett ungdomsverk av Francis Sheldon. Jag kan instämma i att det finns ålderdomliga drag - utöver vad Svensson nämner vill jag särskilt peka på coachen. Men modellens extremt långsmala dimensioner och utformningen med tre kompletta batteridäck pekar som redan nämnts på en datering till tidigast omkring 1650.

I Sam Svenssons artikel anges i bildtexten på s 98 att Ö 3 i skala 1:48 skulle ha en köllängd på 128'3" touch (verklig köllängd) i engelskt mått. Ritningens köllängd 883 mm ger emellertid en längd av 139 engelska fot vid skalan 1:48. Möjligen har denna felmätning (eller felskrivning/felräkning) gjort att Svensson inte observerat modellens extrema proportioner. Åkermarks ritning ger en bredd på ca 39'6" i engelska fot - Svensson anger 40'3", båda måtten på spant. Jag har inte kunnat kontrollera modellen då denna finns i Kalmar.

Vad säger då de skriftliga källorna? Det finns belägg från 1663 och 1686 för att Francis Sheldon tillverkat en modell och att han strax före Karl X Gustavs död i Göteborg 1660 överlämnat den till kungen. Han skulle i betalning få 100 dukater utöver sin lön men senare fick han löneavdrag på samma belopp. Detta föranledde honom att i början av 1663 via amiral Strussflycht i Göteborg kräva att få modellen tillbaka vilket Amiralitetskollegiet lovade att ta i beaktande (Amiralitetskollegiet protokoll 26/2 1663, KrA). Uppgifterna från 1663 säger inte helt klart att modellen tillverkats efter Sheldons ankomst till Göteborg men det faktum att det blivit aktuellt med löneavdrag tyder på att arbetet utförts efter det han trädde i svensk tjänst. Själv har Sheldon uppfattat modellen som en affär gjord vid sidan av hans skeppsbyggartjänst. Modellens vidare öden

antydts av sonen Francis John Sheldon som den 6 maj 1686 berättade för Amiralitetskollegiet att den modell som 1660 överlämnats till Karl X Gustav nu disponerades av änkan efter den nyligen i Karlskrona avlidne skeppsbyggmästaren Robert Turner. Den yngre Sheldon krävde nu att få modellen tillbaka vilket kollegiet även sände en skrivelse om till änkan Turner (Am koll prot 6/5 1686, Am koll registratur 10/5 1686, KrA). Därefter tycks det vara tyst om saken vilket torde betyda att Sheldons fick modellen. Vid detta tillfälle uppgavs att modellen föreställde ett skepp om 100 kanoner. Det är fler än Ö 3 kan föra, men det är inte nödvändigt att ta uppgiften som mer än en rund summa som antyder att modellen föreställde ett stort skepp. På 1680-talet var det ännu inte så vanligt att ange fartygsstorlek med antal kanoner och detta varierade i alla händelser avsevärt.

För en identitet mellan Ö 3 och den 1663 och 1686 omtalade modellen, tillverkad av Francis Sheldon sr senast 1660, talar den omisskännligt engelska stilen på fartygets utformning och modellens byggnadsteknik, modellens på teknisk grund sannolika datering till 1600-talets mitt samt ornamenteringen med kunglig krona, C R och en galjonsbild i form av en ryttare som kan vara ett försök att framställa den korte och kraftige Karl X Gustav. Den sistnämnda identiten är naturligtvis högst spekulativ men det vore inte onaturligt om Sheldon (eller den bildhuggare han kan ha anlitat för dekorationerna) sökt ge modellen en anknytning till modellens kunglige köpare (som sannolikt men inte säkert även var dess beställare). Likheter med de engelska kungarna Charles I och Charles II (de enda möjliga alternativen till monogrammen C R) förefaller mindre - båda var långa och ståtliga herrar vilket förmodligen skulle ha framhävts. Det bör nämnas att engelska sjöhistoriker ansett sig kunna konstatera att modeller från 1600-talet har galjonsbilder som även i liten skala strävat efter likhet i gestalt med den person som fartyget varit uppkallat efter (Gregory Robinson & R C Anderson i *Mariner's Mirror* 1912, s 340-341). Mot en identitet mellan Ö 3 och den i källorna omtalade modellen talar att den inte ingick i den sheldonska modellsamling som 1801 såldes till kronan. Den omnämns redan år 1800 som en del av modellkammaren. Om den 1686 övergått till familjen Sheldon vore det rimligt att vänta att den skulle återfinnas i familjesamlingen. Den avviker dock starkt från övriga sheldonmodeller genom sin estetiskt tilltalande utformning och detta kan ha föranlett att den tidigare övergått till Modellkammarens offentliga samling (jfr Ö 6).

Slutligen bör det påpekas att modellens skulpturer borde jämföras med de bärgade skulpturerna från skeppet Riksäppet, vilket sjönk vid Dalarö 1676. Det är rimligt att pröva om något samband finns - om modellen är byggd i Göteborg är det tänkbart att samma bildhuggare som utförde Riksäpplets utsmyckning även varit inkopplad på modellens dekoration. Möjligen kan ett svårtolkat uttalande i ett brev från Strussflycht till Amiralitetskollegiet i brev 21/11 1660 (Am koll ank skr 1660, fol 477) uttydas som att denna modell användes som förebild för Riksäpplets

utsmyckning. Modellen bör således uppmärksammas även som ett konsthistoriskt studieobjekt.